

ادیان و مکاتب: تشیع در شبه قاره هند

پدیدآورده (ها) : ضابط، حیدر رضا
علوم اجتماعی :: پژوهش های اجتماعی اسلامی :: تابستان 1377 - شماره 13
(ISC)

از 153 تا 170

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/20046>

دانلود شده توسط : موسسه معارف اهل بیت (ع) قم

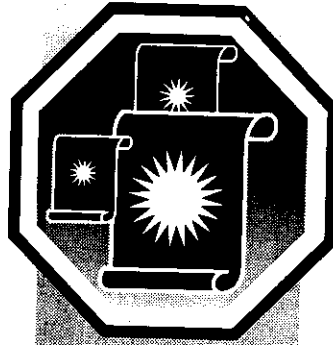
تاریخ دانلود : 19/04/1398

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه قوانین و مقررات استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

www.noormags.ir

ادیان و مکاتب

تشیع در شبه قاره هند

حیدررضا ضابط

بخش دوم

در بخش نخست، به روند تاریخی نفوذ شیعه در شبه قاره هند، عوامل مؤثر در گسترش آن بویژه نقش عناصر انسانی و سیر تحولات آن پرداختیم. همچنین با تشکیل حکومت شیعی در این بخش از جهان، کارآمدی آن را در ساختار فرهنگی، اجتماعی هند برشمردیم. اینک دنباله آن را در این شماره از نظر می‌گذرانیم.

صفوی بود و شاه را تحت تأثیر مهارتهای خود قرار داده بود. او در سال ۹۸۶ ق از ایران عازم گلکنده شد و استاد برجسته حوزه علمیه گلکنده گردید. وی به علت تبخر، تقوا و صداقتش شهرت یافت و مشاور عالی سلطان محمدقلی قطب‌شاه شد

اولین حکومت فقیه در دکن علامه محمد مؤمن استرآبادی از فقها و سادات برجسته ایران و متولد استرآباد اصفهان بود.^۱ وی عالم و فقیهی برجسته در تمامی علوم معقول و منقول به شمار می‌رفت و مورد احترام شاه طهماسب

و در سال ۹۹۳ ق، از طرف سلطان به «پیشوایی یا رهبری سلطنت» منصوب گردید.^۲

مقام پیشوایی یا رهبری، بالاترین مقام سیاسی و مذهبی در سلطنت قطب‌شاهیان بود. پیشوا یا رهبر، در عمل، تمام سیاستهای قضایی، مذهبی، فرهنگی و سیاسی را در قلمرو پادشاهی رهبری می‌کرد.

علامه میرمحمد مؤمن استرآبادی نظام اداری داخلی را تقویت و سازمان حیات فرهنگی و مذهبی کشور را تجدید نمود. وی با کوششهای سیاسی خود توانست از جانب حکومت صفوی ایران بر امپراتورهای مغول حاکم شمال شبه قاره هندوستان فشار دائمی وارد آورد. از این رو، امپراتوری مغول در هند در دوران رهبری علامه میرمحمد مؤمن استرآبادی نتوانست به حکومتهای شیعی در دکن تجاوز نماید. او با قدرت و اختیارات سیاسی و مذهبی خود توانست بین سلاطین شیعی در دکن اتحاد پایدار برقرار کند. شاه عباس صفوی احترام فوق‌العاده به علامه مؤمن استرآبادی می‌گذاشت و خدمات وی را در جهت توسعه حیات فکری و مذهبی شیعی در قلمرو حکومت خود در دکن ستایش می‌نمود.^۳

علامه میر مؤمن استرآبادی که معمار معروف عصر خود بود، شهر عظیم و زیبای حیدرآباد را در سال ۹۹۹ ق آماده نمود. وی شهر حیدرآباد، یعنی شهر حضرت علی علیه السلام

را براساس نقشه شهر اصفهان دوران صفوی طراحی نمود و شهر حیدرآباد در آن دوران به عنوان «اصفهان نو» معروف گردید.

زیباترین بنای تاریخی که از سوی علامه مؤمن استرآبادی در حیدرآباد ساخته شد، «چهار منار» (Charminar) می‌باشد. این عمارت به یادبود چهار منار بارگاه مقدس امام رضا علیه السلام در شهر مشهد مقدس بنا شد. این ساختمان که زیباترین بنای تاریخی در جهان است، به وسیله آهک و سنگ ساخته و با گچ تزیین گردید. در طبقه اول این ساختمان حوزه علمیه و در طبقه دوم آن، مسجدی زیبا وجود دارد.

یکی دیگر از ساختمانهای مهم مذهبی «پادشاهی عاشورخانه» بود که بنای آن در سال ۱۰۰۱ ق آغاز شد. در دکن به ساختمانهایی که برای مراسم عزاداری شهادت امام حسین علیه السلام و یارانش در کربلا استفاده می‌شود، «عاشورخانه» (Ashur Khana) می‌گویند. مسجد جامع حیدرآباد نیز که همزمان کار بر روی آن از سوی علامه میرمؤمن استرآبادی آغاز شده بود، در سال ۱۰۰۶ ق کامل شد.

از میان این ساختمانهای دینی علامه میرمؤمن استرآبادی، ممتازترین آنها قبرستانی است که به «دایره میر مؤمن» (Daira -E- Meer Momin) معروف است. علامه میرمؤمن با مخلوط کردن خاک مقدس کربلا با خاک محلی در این قبرستان به آن جا تقدس بیشتری داد. این قبرستان

ویژه دفن ایرانیان مهاجر در سلطنت قطب‌شاهیان بود. از میان سنگ‌نوشته‌های قبور در دایره میرمؤمن، سنگ‌نوشته‌های فارسی و عربی با خطهای زیبا مربوط به صدها دانشمند، شاعر و دیگر افراد با استعداد ایرانی که به دربار قطب‌شاهی روی آورده بودند، دیده می‌شود.

علامه استرآبادی در سال ۱۰۰۴ در شهر حیدرآباد دارالشفاء (Darul Shifa) (بیمارستان) بزرگی را ساخت که بزرگترین و مجهزترین بیمارستان در شبه قاره هندوستان در آن دوران بود. این بیمارستان، دانشکده پزشکی نیز بود و پزشکان مجربی از ایران در آن جا استخدام شده بودند، که نه تنها به بیماران رسیدگی می‌کردند، بلکه تحقیقاتی نیز درباره داروها انجام می‌دادند. در این بیمارستان، بیماران بدون هزینه درمان می‌شدند و داروی رایگان به آنها داده می‌شد.^۴

علامه میرمؤمن استرآبادی در دوران رهبری خود در حکومت سلطان محمدقلی و سلطان محمد قطب‌شاه، چندین ساختمان و قصر با عظمت را احداث نمود که بزرگترین آنها «خداداد محل» بود که هشت طبقه داشت.

شهر حیدرآباد را دریاچه‌ها و باغهای بزرگ احاطه کرده بود که این شهر معروف به «شهر باغها» شده بود. امپراتور مغول از شمال هند به نام اورنگ‌زیب که در سال ۱۰۹۸ ق/ ۱۶۸۷ م شهر حیدرآباد را اشغال

نمود، تمامی این ساختمانها و قصرهای عظیم این شهر شیعیان را ویران نمود.

علامه میرمؤمن در روستاهای قلمرو حکومت خود شبکه گسترده آب انبار، مساجد، حسینیه‌ها و باغهای سرسبز ایجاد کرد. مساجد و حسینیه‌ها باعث تماس و آشنایی روستاییان هندو مذهب با شیوه زندگی شیعی ایرانی شد. علامه میرمؤمن «عَلَم» حضرت عباس علیه السلام و دیگر سمبلهای واقعه تاریخی‌ساز کربلا و عاشورا را در روستاهای قلمرو خود معمول داشت و هندوها را تشویق می‌نمود که در مراسم عزاداری شیعیان شرکت نمایند.^۵

در دوران حکومت شیعی ایرانی در جنوب هند همزمان با حکومت صفوی در ایران، هندوهای این منطقه به طور گسترده در مراسم عزاداری حضرت سیدالشهدا علیه السلام با ارادت و اختیار شرکت می‌کردند. سلاطین شیعه ایرانی در دکن حکم‌نامه صادر کرده بودند که صرف مخارج از سوی هندوها در مراسم عزاداری، به عنوان مالیات محسوب می‌شود و این اقدام آنها باعث شد که غیرمسلمانان در دکن در مراسم عزاداری باشکوه شرکت می‌کردند. بعد از گذشت چهار قرن، هنوز همه ساله هندوهای جنوب هند، مراسم عزاداری حضرت سیدالشهدا علیه السلام و شهدای عظیم کربلا را با ارادت و احترام خاصی برگزار می‌نمایند.^۶

علامه میرمحمد مؤمن استرآبادی و دیگر علمای بزرگ شیعه از ایران در منطقه

دکن، برپایی مراسم مذهبی را در سطح دولتی آغاز کردند. مهمترین مراسم در طی سال عبارت بودند از: مراسم محرم و صفر، جشن تولد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله،^۷ بعثت^۸، معراج^۹، جشن میلاد حضرت علی علیه السلام^{۱۰}، آتش بازی و چراغانی باشکوه در شب نیمه شعبان به مناسبت ولادت حضرت ولی عصر (عج)^{۱۱}، شهادت حضرت علی علیه السلام^{۱۲}، عید فطر^{۱۳}، عید الاضحی (قربان)،^{۱۴} عید غدیر^{۱۵} و نوروز.^{۱۶}

سلاطین و علمای شیعه ایرانی در دکن «عید نوروز» را در سطح گسترده در مناطق جنوب هند رایج و ترویج نمودند، حتی حاکمان غیرمسلمان هندو در قرون وسطی، «عید نوروز» را جشنی دولتی قرار داده بودند.^{۱۷}

علامه استرآبادی با معرفی ایرانیان خوش استعداد برای تصدی مقامهای بالا و پرمسئولیت، سیستم اداری قطب شاهی را قوت بخشید. از میان ایرانیان، برجسته ترین آنها، میرزا محمدامین شهرستانی اصفهانی، محمدبن خاتون عاملی و شاه قاضی یزدی بودند.

سلطان محمد قطب (۱۰۲۰-۱۰۳۴ ق/ ۱۶۱۲-۱۶۲۶ م) جانشین سلطان محمدقلی شد. او یکی از شاگردان برجسته علامه میرمؤمن استرآبادی، فقیه و شاعر برجسته دوران خود بود.

سلطان محمد قطب در دوران حکومت خود در دروس حوزه علمیه شرکت می کرد.

او محقق بزرگ در فقه و کلام بود. وی تفاسیر و یادداشتهایی بر نسخه های کتب فقهی و کلامی که به او تقدیم می شد، یا به درخواست او تألیف یا رونویسی می شد، می نوشت. تعدادی از این کتابها بعدها کشف شده اند.^{۱۸} او دستور داد که عبارت «بنده شاه نجف سلطان محمد قطب» بر مهر او حک شود.^{۱۹} او کمکهای مالی مؤثری به علما و مردم دیندار اهدا می کرد. در تمامی مراسم اسلامی با هزینه دولت به مردم غذا داده می شد و دولت برای باشکوه برگزار نمودن مراسم عزاداری در محرم و صفر، مبالغی بسیار زیاد هزینه می کرد.

سلطان محمد قطب در شهر حیدرآباد روبروی چهار منار، مسجدی باشکوه بنا نمود که به نام «مکه مسجد» معروف شد. مکه مسجد در حیدرآباد، بزرگترین و باشکوه ترین مسجد در جنوب هند است. تعمیر مکه مسجد در سال ۱۰۲۳ ق آغاز شد و تا سال ۱۰۹۸ ق (سال اشغال حیدرآباد توسط امپراتور مغول اورنگزیب) هم ناتمام ماند. اگر این مسجد مطابق نقشه و برنامه معماران ایرانی در سلطنت قطب شاهی به اتمام می رسید، بزرگترین مسجد و ارزشمندترین بنا در کل جهان می شد.^{۲۰}

سلطان محمد قطب، حاکمی متقی، فقیه، شاعر و عارف بود. او از دوران بلوغ خود تا وفات، حتی یک بار هم نماز شب را ترک نکرد.^{۲۱}

علامه شیخ محمدبن خاتون عاملی، خواهرزاده روحانی و دانشمند شیعی بهاءالدین عاملی بود و قبل از رفتن به حیدرآباد دکن، نزد وی شاگردی کرده بود. علامه ابن خاتون آخرین روحانی برجسته ایرانی بود که منصب «پیشوا یا رهبر» را در حکومت قطبشاهیان به دست آورد. در دوران رهبری علامه میرمؤمن استرآبادی، علامه ابن خاتون به عنوان سفیر حیدرآباد دکن به دربار سلاطین صفوی در اصفهان اعزام شده بود.

علامه ابن خاتون محقق بزرگوار و سیاستمداری با تجربه و هوشیار بود. او در دوران سلطنت عبدالله قطبشاه (۱۰۳۴-۱۰۸۳ ق / ۱۶۲۶-۱۶۷۲ م) «پیشوا یا رهبر» حکومت شیعی در حیدرآباد دکن شد. علامه ابن خاتون حوزه علمیه‌ای بزرگ در شهر حیدرآباد تأسیس نمود و در آن کتب فقهی و کلامی محققان و علمای بزرگ شیعه را تدریس و ترویج می‌کرد. کتابهایی که علامه ابن خاتون تألیف کرده است، بدین قرار می‌باشد:

- ۱- ترجمه فارسی اربعون حدیث، نوشته بهاءالدین عاملی.^{۲۲}
  - ۲- شروح و حاشیه بر جامع عباسی، نوشته بهاءالدین عاملی.^{۲۳}
  - ۳- شرحی بر کتاب ارشاد الازهان الی احکام الاسلام.^{۲۴}
  - ۴- کتاب الامامه.^{۲۵}
- علامه ابن خاتون در زمان رهبری خود،

افسران لایقی از ایران را در حکومت استخدام نمود و تشیع را با اوضاع و شرایط تحول یافته، سازگار کرد. او اول صبح در حوزه علمیه تدریس می‌کرد و درس او در موضوعهای تفسیر، فقه، کلام، ریاضیات، فلسفه و منطق بود. در محفل درس او قضات، علماء، دانشمندان، زهاد، شاعران، وزیران، اشراف و دیگر رجال حکومتی شرکت می‌کردند.

بعد از علامه ابن خاتون، برجسته‌ترین ایرانی در سلطنت قطبشاهیان «محمد سعید اردستانی» بود. او عنوان «میرجمله» را دارا بود و به سادات اردستان در نزدیکی اصفهان تعلق داشت.

محمد سعید اردستانی منطقه وسیع «کرناتاکا» (Karnatak) را فتح نمود و باقیمانده امپراتوری «ویجانگر» (Vijaynagar) در منطقه جنوب هند را نیز تسخیر کرد. او معادن عظیم الماس را در قلمرو سلطنت قطبشاهیان کشف نمود. در این معادن الماس حدوداً شصت هزار کارگر اشتغال داشتند. او شرکتهای تجاری اروپایی را در سواحل شرق هند شدیداً کنترل و با سیاستهای خود، شرکت انگلیسی را علیه شرکت هلندی درگیر می‌نمود.

محمد سعید اردستانی شبکه گسترده پستی را در قلمرو سلطنت قطبشاهی به وجود آورده بود که این شبکه پستی به «داک چوکی» (Dak Chowki) معروف گردید.

دست لشکر مغول به غارت رفت، غیر قابل تصور است. نابودی کامل قصرهای عظیم قطب‌شاهی، و بناهای باشکوه تاریخی و کارهای هنری، غیر قابل درک و باور نکردنی بود.

ویژگی حکومت قطب‌شاهیان در حیدرآباد دکن، دوستی نزدیک بین تمام قشرهای مردم بود. مذهب شیعه و مراسم مذهبی شیعیان بویژه بزرگداشت ماه محرم در دکن، روح همزیستی، برادری و دوستی را در میان تمام گروه‌های مردم برانگیخته، تقویت می‌کرد. امپراتور مغول اورنگ‌زیب، توانست حکومت شیعه ایرانی را در دکن پایان دهد، لیکن به سبب رفتار انسانی سلاطین و علمای شیعه و ایرانی در دکن، مراسم بزرگداشت محرم و عزاداری حضرت سیدالشهدا علیه السلام در بین تمام بخشهای جمعیت دکن حتی هندوها باقی ماند و هر سال بر عظمت و شکوه یاد و عزاداری حضرت سیدالشهدا علیه السلام و شهدای مظلوم کربلا در بین مردم دکن افزوده می‌شود.

شهید ثالث قاضی نورالله شوشتری

قاضی سید نورالله حسینی مرعشی شوشتری، که در هند به «شهید ثالث» معروف است، بزرگترین دانشمند شیعی هند بود. سید نورالله در سال ۹۵۶ ق / ۱۵۴۹ م متولد شد. نورالله شوشتری در شوال سال ۹۹۲ ق از مشهد به هند رفت.

در سال ۱۰۹۸ ق / ۱۶۸۷ م، امپراتور متعصب سنی مغول اورنگ‌زیب، در شمال هند، بعد از اشغال حکومت شیعی ایرانی عادل شاهی در بیجاپور در سال ۱۰۹۷ ق / ۱۶۸۶ م، شهر حیدرآباد را محاصره نمود. ارتش قطب‌شاهیان که در دژ گلکنده حیدرآباد توسط لشکر عظیم و قدرتمند مغول محاصره شده بودند، قهرمانانه به مدت هفت ماه و نیم از قلعه گلکنده دفاع نمودند. در این مدت، ارتش قطب‌شاهیان به رهبری سردار بزرگ نظامی عبدالرزاق لاری (سردار نظامی ایرانی از شهر لار - ایران) در چندین عملیات گسترده، تلفاتی سنگین به لشکر قدرتمند مغول وارد نمودند. در این عملیات، چندین سردار معروف لشکر اورنگ‌زیب به هلاکت رسیدند؛ حتی امپراتور اورنگ‌زیب نیز در یکی از این عملیات مجروح گردید.

شب ۲۴ ذی‌القعدة ۱۰۹۸ ق / اول اکتبر ۱۶۸۷ م یک فرمانده افغانی در ارتش قطب‌شاهیان خیانت کرد و در پشت قلعه را بر روی مهاجمان مغول گشود. لشکر مغول وارد قلعه گلکنده شدند و تمامی ساکنان قلعه را قتل عام کردند.

لشکر مغول شهر حیدرآباد را کاملاً ویران نمودند و تمامی مردم شهر را به قتل رساندند.

سلطنت قطب‌شاهیان در حیدرآباد، ثروتمندترین حکومت در سراسر شبه قاره هندوستان بود. ثروتی که در حیدرآباد به

وی از سوی امپراتور مغول هند شاه اکبر به منصب «قاضی القضاة» منصوب شد و او در این منصب، براساس یکی از مذاهب چهارگانه سنی؛ یعنی شافعی، حنفی، حنبلی و مالکی فتوا می‌دهد.

آثار قاضی نورالله شوشتری، عصر بیداری را در میان شیعیان پدید آورد. او پیش از آمدن به هند تعداد بسیاری کتاب نوشته بود، ولی آثاری که در هند ارائه داد، به شیعیان آن سرزمین کمک نمود تا نقش برجسته خود را در اسلام، نمایان سازند. در میان آثار او مصائب النواصب و الصوامر المهرقه به عربی و مجالس المؤمنین به فارسی، شاخص بودند. کتاب مصائب النواصب، نخستین ردیه‌ای بود که در هند به اتهامات سنیان بر شیعه، نوشته می‌شد.

قاضی نورالله شوشتری، در سال ۹۹۰ ق نوشتن کتاب «مجالس المؤمنین» را آغاز کرد و در بیست و سوم ذی القعدة ۱۰۱۰ ق، آن را به پایان رسانید. این کتاب، مشتمل بر یک مقدمه و دوازده فصل می‌باشد. بعد از مرگ اکبرشاه، قاضی نورالله شوشتری با آرام و شداید روبرو شد، لیکن این موضوع، او را از پیگیری امور علمی و رسالت مذهبی‌اش بازداشت. او در حالی که به وسیله دشمنان سرسخت سنی احاطه شده بود و هیچ حمایت سیاسی نیز نداشت، اثر سترگ خویش احقاق الحق را در ربیع‌الاول ۱۰۱۴ ق به پایان رساند. احقاق الحق، کتاب ابطال نهج‌الباطل و اهمال کشف‌العاطل، نوشته

فضل‌الله امین، فرزند روزبهان را رد می‌کند. حاج شیخ عباس قمی در کتاب فوائد الرضویه^{۲۶} و علامه امینی در کتاب شهداء الفضیله^{۲۷} یاد می‌کنند که تألیف کتابهای احقاق الحق و مجالس المؤمنین در شهادت قاضی، دخالت داشته است.

در نیمه شب هجدهم جمادی‌الآخره ۱۰۱۹ ق، بدن مطهر قاضی نورالله را بهره‌نده کرده، زیر تازیانه افکندند، و چندان تازیانه زدند تا بدن پاره پاره گشت. سپس آتشی افروختند و آن آتش را در ظرفی نهادند، به روی کاسه سر مقدس او نهادند، تا مغز او بجوشید و به شهادت رسید.^{۲۸} اکنون مزار شهید ثالث در آگره، زیارتگاه شیعیان سراسر هند است.

پادشاهی شیعه آوده

چندی پس از این که اورنگ‌زیب، پادشاهیهای شیعه دکن را مغلوب کرد، حکومت شیعه دیگری در شمال هند به نام پادشاهی آوده (Awadh) به قدرت رسید که پایتخت آن شهر لکنهو (Lucknow) بود.

میر محمدامین موسوی نیشابوری بنیانگذار پادشاهی آوده از خانواده‌های سادات نیشابور بود. در دوره انحطاط مغولان، سادات شیعه باره که هدایت آن با دو برادر به نامهای عبدالله‌خان و حسین علی‌خان شاه تراش (King - Maker) بود، امپراتوران دست‌نشانده متعددی از مغولان را بر تخت نشانده، یا از تخت به زیر

می آوردند. میر محمدامین موسوی نیشابوری در سال ۱۱۳۴ ق / ۱۷۲۲ م حکومت اوده را به دست گرفت و به سعادت علی خان شهرت یافت.

یازده نواب و پادشاه شیعه از سال ۱۱۳۴ ق / ۱۷۲۲ م تا ۱۲۷۳ ق / ۱۸۵۶ م بر منطقه اوده حکومت نمودند. در همان حال برخی از آنها به عنوان صدراعظم امپراتوری دست نشاندۀ مغول در خلال قرن دوازدهم قمری / هجدهم میلادی به خدمت درآمدند. تحت نظر این خاندان شیعه ایرانی از نیشابور خراسان، فرهنگ شیعه تلطیف و توسعه یافت و هنوز هم تعداد زیادی از شیعیان هند در مناطق سابق در قلمرو سلاطین اوده سکونت دارند.

مضامین و ارزشهای شیعی در شعر اردو که در این منطقه نوشته شده و در ساختمان امام باره^{۲۹} به کار رفته، به چشم می خورد.

در زمان پادشاهی سادات موسوی از نیشابور، گروههای بسیاری از نیشابور، مشهد مقدس و سایر شهرهای خراسان به هندوستان رفتند و در شهر لکهنو، که مرکز حکومت پادشاهان نیشابوری بود، ساکن شدند. سادات نقوی هم که نیشابوری هستند، در زمان پادشاهان اوده به هند رفته اند. مرحوم میرحامد حسین موسوی نیشابوری، مؤلف عیقات الانوار در تحت حمایت این خاندان حاکم شیعی نیشابوری فعالیت می کرد.

میر حامد حسین موسوی نیشابوری هندی در نیمه نخست سده سیزدهم هجری، که نیروهای استعمار بسیج شده بودند و بویژه انگلستان چشم طمع به شبه قاره هند دوخته بود، بی گمان اسلام در هند در برابر هجوم استعماری آنان سدی بزرگ به شمار می رفت. در چنین روزگاری، یکی از عالمان متعصب سنی هندی به نام مولوی عبدالعزیز دهلوی (متوفای ۱۲۳۹ ق) کتابی را به نام تحفه اثناعشریه؛ یعنی هدیه ای برای شیعیان دوازده امامی تألیف کرد.

مؤلف در این کتاب، عقاید و آراء شیعه را به طور عموم و فرقه اثناعشریه را بالخصوص، در اصول و فروع و اخلاق و آداب و تمامی معتقدات و اعمالشان با عباراتی دور از نزاکت و کلماتی بیرون از آداب و سنن مناظره، مورد حمله و اعتراض قرار داده و کتاب خود را مملو از افتراءات و تهمت های ناروا ساخته است. استعمارگران انگلیس در هند غیر مستقیم، به نشر و تکثیر کتاب تحفه اثناعشریه پرداختند.

جالب توجه این که کتاب یاد شده، کاری ابتکاری نبوده و مؤلف ایراد و اشکال تازه ای بر شیعه عرضه نکرده است، بلکه ترجمه و سرقتی بوده است از تألیفی به نام صواقع خواجه نصرالله کابلی که سالها پیش نوشته شده بود.

پس از انتشار کتاب تحفه اثناعشریه، سیل ردیه از هر طرف توسط علمای شیعه در هند سرازیر شد. علمای بزرگ شیعه

هندی که دلاوران میدان علم و دین برای دفاع از حق و اعتلا کلمه‌الله و حفظ دین اسلام بودند، اباطیل مولوی عبدالعزیز دهلوی را رد کردند و تمویهات او را به‌طور کلی، یا بتفصیل ابطال نمودند. برخی از آنان کل کتاب را نقض نمودند و عده‌ای دیگر بر یک باب یا بیشتر از آن، ردیه نوشتند.

کتاب عقبات الانوار نوشته علامه فرزانه و مجاهد یگانه میرحامد حسین موسوی نیشابوری هندی، از مهمترین ردیه‌ها بلکه مهمترین آنان بر کتاب تحفه اثناعشریه است. این کتاب، ارزشمندترین کتابی است که در امامت به رشته تحریر درآمده است. مؤلف الذریعه، علامه شیخ آقابزرگ تهرانی، در این باره چنین گوید:

«این کتاب عقبات الانوار ارزشمندترین کتابی است که از صدر اسلام تاکنون در این زمینه (امامت) تألیف شده است.»^{۳۰}
علامه امینی نیز درباره عظمت میرحامد حسین می‌نویسد:

«میرحامد حسین، حدیث غدیر، و اسناد و متواتر بودن و معنای حدیث راه، در دو جلد بزرگ. ۱۰۸۰ صفحه. گرد آورده است. و این دو جلد، از مجموعه کتاب بزرگ او، عقبات است.»^{۳۱}

عقبات الانوار، شاهکار علمی شیعه در رشته مناظرات و عقاید و فلسفه سیاسی، در سده سیزدهم اسلامی است. آقابزرگ تهرانی در الذریعه می‌نویسد که کتاب وی در ده مجلد است، که بعضی از اجزای آن در

سه مجلد در سال ۱۳۱۵ چاپ شده است.^{۳۲}
میرحامد حسین، در دامان خاندانی چشم‌گشود و پرورش یافت که همه عالمانی آگاه و فاضلانی مجاهد بودند. در میان برادران و فرزندان و فرزندزادگان وی نیز عالمانی چند، خدمتگزار و متعهد، به هم رسیدند؛ مانند:

مفتی سیدمحمد قلی موسوی نیشابوری (متوفای ۱۲۶۰ ق).

وی پدر میر حامد حسین، از عالمان و پژوهشگران بزرگ اسلام، در هند در نیمه نخست سده سیزدهم هجری و دهه اول از نیمه دوم آن سده و یکی از برجسته‌ترین چهره‌ها در علم عقاید و مناظرات است.^{۳۳}
سید سراج حسین

سید سراج حسین، برادر ارشد میر حامد حسین است. او نیز چون پدر و برادران خویش، از عالمان و فرزانتگان بوده است.^{۳۴}

سید اعجاز حسین (متوفای ۱۲۸۶ ق)
سید اعجاز حسین، معروف به کتوری نیز برادر میرحامد حسین است. او همچنین از عالمان بزرگ شیعه هند به‌شمار می‌رود.
سید ناصر حسین^{۳۵} (متوفای ۱۳۶۱ ق)
سید ناصر حسین، ملقب به شمس العلماء، فرزند میرحامد حسین است. او را در علم و تتبع، تالی مرتبه پدر شمرده‌اند.

سید ذاکر حسین موسوی هندی
سید ذاکر حسین کتوری موسوی هندی، برادر سید ناصر حسین و فرزند

دیگر میرحامد حسین است. او عالم فاضل و ادیب شاعر، از افاضل خاندان خویش بود. ۳۶

سید محمد سعیدالملئ موسوی

سید محمد سعیدالملئ موسوی، فرزند شمس العلماء سید ناصرحسین و نواده میر حامد حسین است. سید محمد سعید الملئ نیز از عالمان شیعه هند است که در نجف اشرف تحصیل کرده است. او را تألیفات چندی است.

کتابخانه ناصریه

خاندان میرحامد حسین، از آغاز سده سیزدهم به پی‌ریزی کتابخانه‌ای همت گماشتند. این کتابخانه، به مرور زمان تکمیل گشت و نسخه‌های فراوان و مأخذ نفیسی در آن گردآوری شد، تا به دوران سید ناصر حسین، که به نام وی نامیده گشت. این کتابخانه با عظمت، که حاوی ۳۰۰۰۰ جلد کتاب از نفایس مطبوعات و نوادر مخطوطات است، نتیجه همت سه شخصیت بزرگ علمی: سید محمدقلی موسوی نیشابوری، فرزندش میر حامد حسین موسوی و سید ناصر حسین، پسر حامد حسین می‌باشد.

تذکره‌های علمای امامیه شبه قاره

در یک هزار سال گذشته، علماء برای تبلیغ مذهب شیعه، مرتب به شبه قاره هند می‌آمدند. بنابراین تذکره‌های علمای شیعه

در شبه قاره هند نیز نوشته می‌شد.

تعداد تذکره‌هایی که در آنها فقط شرح حال یک عالم شیعه هندی آمده، زیاد است؛ مانند:

۱- تذکره علامه سید دلدار علی نصیرآبادی (متوفای ۱۲۲۵ ق). علامه سید دلدار علی نصیرآبادی یکی از بزرگترین مجتهدان در شبه قاره هند بوده است.

۲- تذکره سید حسین بن دلدار علی نصیرآبادی (متوفای ۱۲۷۳ ق).

۳- تاریخ سلطان العلماء (متوفای ۱۲۸۴ ق). ایشان فرزند علامه سید دلدار علی نصیرآبادی بود.

۴- سوانح غفران مآب.

۵- فردوس مکان.

۶- تاریخ سید العلماء.

۷- تاریخ ممتاز العلماء (متوفای ۱۲۸۹ ق).

تذکره‌هایی که در آنها فقط شرح حال علمای شیعه هند نوشته شده نیز زیاد است؛ مانند:

۱- تذکره العلماء، از علامه مهدی علی بن نجف علی رضوی.

۲- مطلع انوار، از علامه سید مرتضی حسین فاضل.

۳- تراجم العلماء الکاملین، از سید ابوالحسن کشمیری.

۴- تاریخ مشاهیر علمای هند، از سید علی نقی.

۵- تذکره بی‌بها فی تاریخ العلماء، از

- علامه سید محمد حسین نوگنوی.
- در کتابهای زیر هم احوال علمای شیعه هندی ذکر گردیده است:
- ۱ - طبقات اعلام الشیعه (عربی)، از علامه آقا بزرگ تهرانی.
  - ۲ - هدیه الاحباب (فارسی)، از شیخ عباس قمی.
  - ۳ - قصص العلماء (فارسی)، از محمدبن سلیمان تنکابنی.
  - ۴ - اعیان الشیعه (عربی)، از سید محسن امین عاملی.
  - ۵ - الذریعة الی تصانیف الشیعه، از علامه آقا بزرگ تهرانی.
  - ۶ - مجالس المؤمنین، از شهید ثالث قاضی نورالله شوشتری.

عزاداری ایجاد کرده بودند؛ مانند امام باره‌ها، عاشورخانه‌ها، بارگاهها و حسینیه‌ها هنوز هم مراکز تجمع دینی و مراکز عظیم برگزاری مراسم عزاداری امام حسین علیه السلام محسوب می‌شوند.

بیشتر آداب و مراسم سنتی عزاداری امام حسین علیه السلام در هند و پاکستان و کشمیر، در دوران حکومت سلسله صفوی در ایران و از آن جا به شبه قاره هند انتقال یافته است و امروز نیز با همان سنتهای دوران صفوی باشکوه و عظمت در سراسر پاکستان و هند برگزار می‌شود.

نفوذ روح ایرانی و سخن فارسی در میان مسلمانان شبه قاره هند و بویژه شیعیان، بسیار عمیق است. رواج نوحه‌های فارسی در ایام محرم و در مجامع عزاداری در شبه قاره، از این واقعیت تاریخی حکایت دارد.

شیعیان هند از جمله اقشار محروم این کشور به شمار می‌روند. محرومیت زایدالوصف آنان باعث می‌شود تا حج و زیارت قبور متبرکه ائمه معصومین علیهم السلام در شمار آرزوهای مکتوم مانده آنان قرار گیرد. اوج حساسیت شیعیان در این باره باعث شده است که شیعیان، شبیه مقابر ائمه معصومین علیهم السلام خصوصاً مقبره حضرت عباس علیه السلام را در سراسر هند بنا نمایند. شهر لکهنو از این لحاظ، از تمامی مراکز دیگر ممتاز است، چرا که بنای روضه‌ها و مقابر در این جا از حالت ساده ماکت به بناهای واقعی در ابعاد بسیار بزرگ بدل گشته و

عزاداری امام حسین علیه السلام در شبه قاره هند شیعیان شبه قاره هند، مراسم عزاداری امام حسین علیه السلام را در ماههای محرم و صفر، در سطح گسترده برگزار می‌کنند. نمونه این مراسم را به بهترین وجه در شهرهای لکهنو و خیدرآباد دکن می‌توان دید، زیرا هنوز هم این شهرها تا حدودی شکوه روزگاران سلاطین شیعه آورده، لکهنو و قطب شاهیان و آصف جاهیان حیدرآباد را حفظ کرده است. سلاطین شیعه در شبه قاره هند برای هر چه باشکوه برگزار نمودن مراسم عزاداری امام حسین علیه السلام سرمایه‌های هنگفتی هزینه می‌کردند. بناهای تاریخی که این سلاطین شیعه در شبه قاره هند برای برگزاری

تلاش در تشابه شیوه معماری با بناهای اصلی، چهره شهر لکهنو را دگرگون ساخته است.

در شهر لکهنو، شبیه روضه‌ها و مقابر در ابعاد بسیار بزرگ، همانند شبیه مسجدالنبی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، روضه فاطمین، شبیه جنة البقیع، روضه حضرت علی عَلِيٌّ در نجف، روضه امام حسین عَلِيٌّ و حضرت عباس عَلِيٌّ در کربلا، بارگاه امام کاظم عَلِيٌّ و امام جواد عَلِيٌّ در کاظمین، آستان قدس امام رضا عَلِيٌّ در مشهد مقدس، بارگاه امام هادی عَلِيٌّ و امام عسکری عَلِيٌّ در سامره، و شبیه مسجد کوفه وجود دارد که در این مراکز دینی، شیعیان لکهنو به عزاداری می‌پردازند.

در پاکستان و کشمیر، اسپهایی را به نام «ذوالجناح» تزیین کرده، در درون دسته‌های عزاداری به راه می‌اندازند. صاحبان هیأتها که مسؤول نگهداری این اسپها در طول سال می‌باشند، اعتقاد دارند که این اسپها از نسل ذوالجناح بوده، کسی حق بارکشی و سواری گرفتن از آنها را ندارد. حتی در بعضی از مناطق در صورت فوت اسب مزبور، آن را با احترام خاصی دفن می‌نمایند.

«تعزیه» از شاخصه‌های اصلی ماه محرم در هند است. در شمال هند این کلمه به ماکت قبری که شبیه بارگاه مقدس امام حسین عَلِيٌّ در کربلاست، اطلاق می‌گردد و آن را به نیکوترین وجهی در دسته‌های عزاداری در روز عاشورا در سراسر شمال

هند به نمایش می‌گذارند. در جنوب هند این تعزیه‌ها را «تابوت» می‌خوانند و در دستجات عزاداری در این مناطق، عَلم؛ یعنی پرچم عباس عَلِيٌّ در روز عاشورا را با خود حمل می‌نمایند و پشت این پرچم عزاداری می‌کنند.

دسته‌های عزاداری در روزهای عاشورا و اربعین حسینی، همراه نوحه‌خوانی به سینه‌زنی می‌پردازند. مجالس روضه‌خوانی و عزاداری، قلب مراسم عزاداری امام حسین عَلِيٌّ در سراسر شبه قاره هند و پاکستان می‌باشد. مجالس روضه‌خوانی و عزاداری در هند و پاکستان از شب اول ماه محرم شروع می‌شود و تا روز ۸ ربیع‌الاول با عظمت تمام ادامه می‌یابد.

شمار کثیری از مسلمانان سنی در هند و پاکستان در مراسم عزاداری در ماه محرم شرکت می‌کنند و تعداد هندوها در هند از تعداد سنیها افزونتر است. این مراسم عزاداری و شرح وقایع کربلا، برای هندوها جاذبه دارد و ایشان را متأثر می‌کند.

مهاراجا (Maharaha) های سابق هندی که قبل از استقلال هند در مناطق مختلف شبه قاره حکومت مستقل داشتند؛ مانند مهاراجاهای هندو گوالیر، (Gwalior)، برودا (Baroda)، و وجسیانگرم (Vizianagram)، مراسم عزاداری امام حسین عَلِيٌّ را همه ساله در روز عاشورا در شهرهای خود برگزار می‌نمایند.

شیعیان هند چندین مؤسسه مذهبی و

(Varanasi).

چند مدرسه دینی شیعه دیگر هم در شهرهای بمبئی، دهلی (Delhi)، جونپور (Jaunpur)، مظفرنجر (Muzaffarnagar)، نوگاوان سادات (Nawgawan Sadaat)، ناگپور (Nagpu'r)، و علی پور فعالیت می کنند.

دانشکده شیعیان (Shia College) در لکهنو، قدیمترین دانشکده تحت نظام جدید می باشد.

کتابخانه های قدیمی و معروف شیعیان هند بدین قرار می باشد:

۱- کتابخانه ممتاز العلماء (لکهنو).

۲- کتابخانه ناصریه (لکهنو).

۳- کتابخانه مدرسه الواعظین (لکهنو).

۴- کتابخانه راجه محمودآباد

(Raja of Mahmudabad) (لکهنو).

۵- کتابخانه رضا (رامپور) (Rampur) - ایالت اترپرداش).

۶- کتابخانه مدرسه جعفریه (حیدرآباد - هند).

وضع شیعیان پاکستان

شیعیان پاکستان با ۳۰ میلیون نفر جمعیت، ۲۵ درصد از جمعیت ۱۳۰ میلیونی پاکستان را تشکیل می دهند. شیعیان در پاکستان به صورت پراکنده در سرتاسر این کشور زندگی می کنند و به دلیل همین پراکندگی نیز در انتخابات، اغلب کاندیداهای شیعه با ناکامی روبرو می شوند.

اجتماعی را تشکیل داده اند که قدیمترین آنها به نام کنفرانس سراسری شیعیان هند (All - India Shia Conference) در سال ۱۳۲۵ ق / ۱۹۰۷ م در لکهنو تشکیل شد. مؤسسات مذهبی و اجتماعی معروف دیگر شیعیان بدین قرار می باشد:

۱- توحید المسلمین، در لکهنو، به ریاست مولانا دکتر سید کلب صادق.

۲- انجمن وظیفه سادات و مؤمنین، در امروهه (Amroha) ایالت اترپرداش.

۳- بنیاد ایمان، در بمبئی.

۴- امام زمانه میشن

(Imam -E- Zamana Mission)، در حیدرآباد دکن.

۵- بنیاد امام حسن علی

(Imam Hasan (A.S) Foundation) در حیدرآباد دکن.

۶- شورای شیعیان هند،

(Shia Council of India) در لکهنو.

شیعیان هند چندین مدرسه دینی در شهرهای مختلف هند تأسیس نموده اند که مهمترین آنها از این قرار می باشند:

۱- مدرسه الواعظین (لکهنو).

۲- سلطان المدارس (لکهنو).

۳- مدرسه ناظمیه (لکهنو).

۴- مدرسه تنظیم المکاتیب (لکهنو).

۵- مدرسه منصیبیه (میرت (Meerut) - اترپرداش).

۶- مدرسه جعفریه (حیدرآباد - هند)

۷- جوادیه عربی کالج، وارانسی.

در مناطق بلتستان (Baltistan)، گیل‌گیت (Gilgit) و تعدادی ایجنسی (Agency)‌ها شیعیان در اکثریت می‌باشند. قبیله‌هایی در مناطق کورام (Kurram)، کوهات (Kohat)، پاراچنار (Parachinar)، در اسماعیل‌خان (Dera Ismail Khan) در طول مرزهای شمال غربی پاکستان، شیعه می‌باشند.

در سال ۱۹۷۹ م / ۱۳۵۸ ش. شیعیان پاکستان به رهبری علامه مفتی جعفر حسین، حزب سیاسی مذهبی شیعیان به نام «تحریک جعفریه پاکستان» را به وجود آوردند که اولین و قدرتمندترین حزب شیعیان در طول پنجاه سال تاریخ پاکستان می‌باشد.

وضع شیعیان هند

مسلمانان، ۲۰۰ میلیون از جمعیت یک میلیارد نفری هند را تشکیل می‌دهند. جمعیت شیعیان در هند ۱۲ میلیون نفر می‌باشد که ۷ میلیون نفر از آنان در ایالت اترپرداش (Uttar Pradesh) سکونت دارند. ۱/۵ میلیون نفر دیگر از شیعیان هند در کشمیر هند زندگی می‌کنند. جمعیت جامو و کشمیر (Jammu & Kashmir)، ۵ میلیون نفر می‌باشد که ۴/۵ میلیون نفر از آنها مسلمان هستند. بدین‌سان، شیعیان ۲۵ درصد جمعیت جامو و کشمیر هند را تشکیل می‌دهند. در شهر سری‌نگر، پایتخت جامو و کشمیر، ۳۰۰/۰۰۰ نفر از شیعیان زندگی می‌کنند. از جمعیت دو میلیونی شهر لکهنو،

پایتخت ایالت اترپرداش، نیم میلیون نفر مسلمان می‌باشند که در بین آنها ۲۵۰۰۰۰ نفر شیعه وجود دارد.

بقیه شیعیان هندوستان در ایالت‌های زیر سکونت دارند:

بیهار (Bihar) (در شهرهای پتنا (Patna)، مظفرپور (Mozaffarpur)، کجوا (Khuzwa)، جمشیدپور (Jamshedpur))، مهاراشترا (Maharashtra)، (در شهرهای بمبئی (Bombay)، پونا (Pune)، ناسیک (Nasik)، احمدنگر (Ahmednagar))؛ آندراپرداش (Andhra Pradesh) (در شهرهای حیدرآباد، و جیبی‌وادا (Vijaywada)، ویشاکاپتم (Visakapatanam)، علی نقی پالم (Ali Naqi Palem)، و نگر (Nagram))؛ گجرات (Gujrat)، (در شهرهای احمدآباد، بارودا، و سورت (surat))؛ مادیاپرداش (Madhya Pradesh)، کرناٹاکا (در شهرهای بنگلور (Bangalore)، منی‌سور (Mysore) و علی‌پور (Alipur))، تامل‌نادو (Tamil Nadu) (در شهرهای مدراس (Madras (Chennai)) و ویلور (Vellore)) و بنگال غربی (West Bengal) (در شهرهای کلکته (Calcutta)، مرشدآباد (Murshidabad) و هوگلی (Hooghly)).

در شهرهای حیدرآباد و بمبئی هر کدام صد هزار نفر شیعه سکونت دارند. شیعیان در هند به صورت پراکنده در سرتاسر کشور زندگی می‌کنند و از جمله اقشار محروم این کشور به شمار می‌روند.

۷- مدرسه جامع امام صادق علیه السلام - کوئته
(Quetta).

۸- جامعة الثقلین - مولتان.

۹- دارالعلوم جعفریه - رحیم یارخان
(Rahimyar Khan).

علمای معروف شیعه پاکستان که خدمات دینی ارزشمندی به شیعیان پاکستان ارائه نموده و از دار دنیا رحلت کرده‌اند، بدین قرار می‌باشند:

۱- علامه میرزا مهدی پویا یزدی، وفات ۱۹۷۳ م، کراچی.

۲- مولانا رضا حسین خان رشید ترابی، وفات ۱۹۷۳ م، کراچی.

۳- مولانا سید آقا مهدی رضوی، وفات ۱۴۰۴ ق، کراچی.

۴- علامه مفتی جعفرحسین، ۱۹۸۴ م، لاهور.

۵- علامه شهید سید عارف حسین حسینی، وفات ۱۹۸۸، پیشاور.

۶- مولانا سید مرتضی حسین، وفات ۱۹۸۷، لاهور.

در حال حاضر، صدها عالم فاضل و برجسته در سراسر پاکستان به فعالیتهای مذهبی، سیاسی و اجتماعی مشغول می‌باشند.

سازمان دانشجویان امامیه

(Imamia Student Organization)، فعالترین سازمان دانشجویی شیعیان پاکستان به شمار می‌رود.

اکثریت شیعیان پاکستان، بویژه بیشتر

بعد از رحلت علامه مفتی جعفرحسین در سال ۱۹۸۴، علامه سید عارف حسین حسینی از پاراچنار پاکستان، رهبر تحریک جعفریه پاکستان شد و بارهبری ایشان، این حزب به عنوان یک قدرت سیاسی در پاکستان مطرح شد. بعد از شهادت علامه عارف حسین حسینی در سپتامبر ۱۹۸۸ به وسیله تعدادی از وهابیون وابسته به ضیاءالحق، علامه سید ساجد علی نقوی، رهبر تحریک جعفریه پاکستان شد.

در مناطقی که شیعیان دارای اکثریت می‌باشند، کاندیداهای تحریک جعفریه پاکستان در انتخابات پارلمان ملی (Federal Parliament) و مجالس ایالتی (Provincial Assemblies) موفق می‌شوند و در سایر مناطق، رأی و تأیید شیعیان در انتخابات پاکستان تعیین‌کننده و سرنوشت‌ساز می‌باشد.

در پاکستان تعداد زیادی مدارس دینی فعالیت دارند که شماری از آنها بدین قرار می‌باشد.

۱- مدرسه مخزن العلوم الجعفریه (مولتان).

۲- جامع المنتظر - لاهور (Lahore).

۳- مدرسه باب العلوم - مولتان.

۴- مدرسه آیت الله حکیم - راولپندی (Rawalpindi).

۵- مدرسه الواعظین - کراچی (Karachi).

۶- جامعه امامیه - لاهور.

قشر جوان و انقلابی و روشنفکر، از امام خمینی علیه السلام تقلید می‌کردند و در حال حاضر آنها از مقلدان مقام معظم رهبری می‌باشند. موضع شیعیان هند در مسأله مرجعیت، مانند شیعیان پاکستان می‌باشد.

استکبار جهانی برای مقابله با شیعیان پاکستان، گروه تروریست سپاه صحابه را در سال ۱۹۸۴ به وجود آورد. گروه‌های وهابیون در پاکستان همچون اهل حدیث، سواد اعظم و جمعیت علمای اسلام هم شدیداً با شیعیان پاکستان، دشمنی می‌ورزند.

احزاب سیاسی ملی با تأیید شیعیان پاکستان در انتخابات پیروز می‌شوند، لیکن بعد از پیروزی برای شیعیان پاکستان خدمتی انجام نمی‌دهند و بهترین نمونه آن، احزاب مسلم لیگ (Muslim League) و عوام (People's Party) می‌باشند.

شایان ذکر است که بنیانگذار پاکستان قائد اعظم محمد علی جناح و نخستین رئیس جمهوری پاکستان اسکندر میرزا، شیعه اثناعشری بودند.

بهره‌ها

واژه بهره (Bohra) از کلمه گجراتی (Gujrati) وهوره (Vohuru) به معنای تجارت (که شغل آنهاست)، گرفته شده است. بهره‌ها و خوجه‌ها (Khoja) دو فرقه مهم اسماعیلیه در هند می‌باشند.

بهره‌ها به دو فرقه کوچک تقسیم شده‌اند:

- ۱ - بهره سلیمانیه (Sulaimani): پیروان سلیمان بن حسن.
- ۲ - بهره داودیه (Dawoodi): پیروان داوود بن عجب شاه.

این دو فرقه کوچک اسماعیلیه در هند، دو داعی مطلق از دو تیره متفاوت را تکریم می‌کنند. این دو فرقه، داعی مطلق خود را نماینده واقعی امام حی و غایب از شاخه مستعلیان اسماعیلی می‌دانند.

جماعت بهره در محله‌ای از شهر که منحصر به آنهاست، زندگانی می‌کنند و مساجد و محل تجمع خاص خود دارند. تمامی آنان تاجرپیشه می‌باشند و در همه مسائل مذهبی و اجتماعی از داعی مطلق فرقه خود پیروی می‌نمایند. اصول اعتقادات آنها برگرفته از اصول اعتقادات اسماعیلی فاطمیان مصر و یمن می‌باشد. تقویم بهره‌ها از تقویم متداول میان مسلمانان، دو روز جلوتر است.

خوجه‌ها

لفظ خوجه از لحاظ اشتقاق از کلمه خواجه که اشارتی ضمنی به تجارت دارد، گرفته شده است. خوجه‌ها یکی از فرقه‌های مهم اسماعیلیه در هند و پاکستان می‌باشند. خوجه‌ها، نورستگور (Naurastguru) را که احتمالاً در قرن ششم قمری / دوازدهم میلادی از الموت قزوین آمده بود، به عنوان

اولین داعی خود می‌شناسند.

آغاخان‌ها، امامان زنده و حاضر خوجه‌ها هستند و خوجه‌ها به آنان الوهیت را نسبت می‌دهند. نخستین آغاخانی که به هند مهاجرت کرد، حسن علی شاه محلاتی بود. او در سال ۱۲۵۴ ق / ۱۸۳۸ م در کرمان علم شورش برافراشت و در سال ۱۲۵۶ ق / ۱۸۴۰ م از قلمرو ایران دوران قاجار گریخت و از راه افغانستان راهی سند شد. او به بریتانیاییها بر ضد امرای محلی، یاری رساند و از سوی بریتانیاییها عنوان حضرت والا و شتون یک شاهزاده و فرمانروای بدون مملکت را دریافت کرد. هر خوجه یک دهم

درآمدش را به عنوان «دسونده» (Dassondh) یعنی «عشریه» به آغاخان پیشکش می‌کند. خوجه‌ها عباداتی مانند روزه، نماز و حج را انجام نمی‌دهند.

آغاخان سوم (سلطان محمد شاه) از سال ۱۳۲۶ ق / ۱۹۰۸ م به بعد یکی از رهبران برجسته جدایی خواهی مسلمانان در امور سیاسی هند به شمار رفته است.

زیر نظر آغاخان یک شورای عالی و یک کمیته مرکزی مرکب از پنج نفر به نام «پنج بهایی» (Panjibhai) و یک خزانه‌دار وجود دارد. خوجه‌ها از شاخه نزاری اسماعیلیه می‌باشند.

شبه قاره هندوستان یا نمونه اصلی ایران شیعیان در شبه قاره هند با کوششها، مجاهدتها و مبارزات عمیق و گسترده خود

توانستند تمدن تشیع را در شبه قاره هند به وجود آورند. بیشتر ایرانیانی که به شبه قاره مهاجرت نمودند، شیعه بودند و در بین آنها علماء، دانشمندان، معماران و هنرمندان شیعه ایرانی با مهارتهای خود توانستند علوم اسلامی و فنون مختلف را گسترش دهند و تکامل بخشند. مساجد بزرگ و بناهای عظیم تاریخی اسلامی موجود در سراسر هند، دلیلی روشن بر خدمات ایرانیان شیعه در این شبه قاره می‌باشد. در واقع، ایرانیان شیعه، شبه قاره هند را به نمونه اصلی ایران تبدیل کردند.

از نقش و نگار و دیوار شکسته (هند)

آثار پدید است صنادید عجم را به سبب کوششهای علمای بزرگ و سلاطین ایرانی مهاجر، مراسم عزاداری حضرت امام حسین علیه السلام جزء جدانشدنی فرهنگ هند شده است. نقش عظیم شعراء و نویسندگان ایرانی در شبه قاره هند باعث شده است که با وجود زبانهای متعدد محلی در شبه قاره، تاریخ یک هزار سال گذشته این سرزمین پهناور در کتابهای تاریخی فارسی حفظ شود. بنیانگذاران اصلی زبان اردو نیز ایرانیان مهاجر و شیعه بودند و امروز اردو، زبان اصلی ۴۵۰ میلیون مسلمان شبه قاره هند شده است.

به رغم کشتار و قتل عام شیعیان در شبه قاره در طول ۱۲۰۰ سال گذشته، امروز نیز ۴۵ میلیون نفر از بین ۴۵۰ میلیون نفر مسلمانان شبه قاره هند را شیعیان تشکیل

می‌دهند.

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی علیه السلام شیعیان این شبه قاره بیدار شده‌اند و در تمامی زمینه‌های مذهبی، سیاسی و اجتماعی آنها تحول ایجاد شده است. با این بیداری و تحول در بین شیعیان، آنان رسالت عظیم خود در احیای دوباره تمدن و فرهنگ اسلام تشیع در شبه قاره هند را ایفاء خواهند نمود؛ ان شاء الله.

پی‌نوشتها

۱۲. همان، ص ۲۰۲.
۱۳. همان، ص ۲۳۳-۲۲۹.
۱۴. همان، ص ۲۳۵-۲۳۴.
۱۵. همان، ص ۲۴۲-۲۴۱.
۱۶. همان، ص ۲۳۹-۲۳۸.
۱۷. همان، ص ۲۳۸.
۱۸. بلگرامی، علامات دکن، (حیدرآباد، ۱۹۲۷م)، ص ۱۳۴-۱۳۳.
۱۹. همان، ص ۳۵۱.
۲۰. همان، ص ۴۷-۴۶، ۸۵، ۲۰۱.
۲۱. ابوالقاسم، حدیقه العالم، (حیدرآباد، ۱۳۰۴ ق)، ص ۲۸۴.
۲۲. کتابخانه موزه سالار جنگ، (حیدرآباد)، نسخه خطی شماره ۱۰.
۲۳. همان، نسخه خطی شماره ۲۷۳۱، ۲۷۳۲.
۲۴. همان، نسخه خطی شماره ۱۱۲۸.
۲۵. همان، نسخه خطی شماره ۱۹۶۸.
۲۶. حاج شیخ عباس قمی. فوائد الرضویه فی احوال علما المذهب الجعفریه، ج ۲، ص ۶۹۷-۶۹۶.
۲۷. علامه امینی. شهداء الفضیله، ص ۱۸۰-۱۷۱.
۲۸. احقاق الحق، (چاپ اسلامی نهران)، ج ۱، قنط.
۲۹. امام‌باره در شبه قاره هند و پاکستان، معادل همان ساختمانی است که ما در فارسی حسینیّه با تکیه می‌نامیم.
۳۰. نُقباء البشر (از «طبقات اعلام الشیعه»)، ج ۱، ص ۳۴۸.
۳۱. الغدیر، ج ۱، ص ۱۵۷-۱۵۶.
۳۲. الذریعه، ج ۲، ص ۳۱.
۳۳. فوائد الرضویه، ج ۲، ص ۵۹۶.
۳۴. همان.
۳۵. ریحانة الادب، ج ۴، ص ۱۴۵.
۳۶. نقباء البشر، ج ۲، ص ۷۱۵-۷۱۴.

۱. محی‌الدین قادری زور، میرمحمد مؤمن، حیات و کارنامه، ص ۱۹-۲۱.
۲. علی‌بن تیغور بسطامی، حدائق السلاطین فی کلام الخواقین، (موزه سالار جنگ)، برگهای ط - ۱۸۷۸.
۳. همان، برگهای ط - ۱۹۳۸.
۴. میرمحمد مؤمن، ص ۳۳، ۵۳-۵۲.
۵. دکتر صادق نفوی، مؤسسات دینی مسلمانان و نقش آنها در دوران قطب‌شاهیان، (حیدرآباد، ۱۹۹۳م)، ص ۲۱۸-۲۰۳.
۶. راماراجو، نوحه خوانی هندوها برای امام حسین علیه السلام در زبان تلگو، (حیدرآباد)، ص ۵۷.
۷. مؤسسات دینی مسلمانان و نقش آنها در دوران قطب‌شاهیان، ص ۲۲۶-۲۱۸.
۸. همان، ص ۲۰۲.
۹. همان، ص ۲۰۳.
۱۰. همان، ص ۲۴۰.
۱۱. همان، ص ۲۴۴-۲۴۳.